

Ö R Ö K S É G

N. SZABÓ JÓZSEF

Szent-Györgyi Albert tudományszervező és kultúrpolitikai tevékenysége (1945–1946)

Szent-Györgyi Albert az új Magyarországon a politikai demokrácia megteremtését elképzelhetetlennek tartotta nemzetközi szintű tudományos élet nélkül. 1945-ben a rendszerváltozás idején hisz a demokratikus erők tudománypártolásában, bízik abban, hogy az új és szabad Magyarország szakítani tud nemcsak a Horthy-korszak politikai konzervativizmusával, hanem annak elavult tudományos rendszerével is. Abban reménykedik, hogy az eddig elnyomott politikai erők a tudományt is korszintre emelik, és annak szabad kibontakozását biztosítják. Szent-Györgyi nemzeti felemelkedésünk és kibontakozásunk zálogát a világszinten művelt tudományban látja. A modernizált tudományos életbe ezért minden értéket integrálni kívánt. A szovjet tudomány igazi értékei és a szomszéd országok valódi eredményei számára egyaránt beépítendőek voltak. Modellértékűnek az amerikai és angol tudományos életet tartotta. Természetes volt, hogy a világtudománnyal való kapcsolatban a nyugati, elsősorban az angol-szász tudományt kívánta preferálni.

A nemzetközi kulturális kapcsolatok kiépítésétől azt remélte, hogy azok kedvező feltételeket teremtenek az egyetemes kultúra értékeinek a befogadásához, illetve a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez. A magyar kultúra és a tudomány felvirágoztatásáért érzett felelősség vezérli akkor, amikor tudományos és kutatómunkája mellett szerepet vállal a különböző művelődési társaságokban, ezért fogadja el az Országos Köznevelési Tanács elnöki tisztjét is. Szent-Györgyi Albert 1945–1946-os művelődés-politikai ténykedése azon a reményen alapult, hogy Magyarországon a kultúra kibontakozásának soha nem látott távlatai nyílnak.

Mivel nemcsak a reakciós és konzervatív rendszereket ellenezte, hanem a totalitárius megoldásokat is, ezért a tudomány és a politika együttműködésének számára csak addig volt értelme, amíg az a demokrácia talaján állt, amíg a politika a tudomány és a kutatás szabadságát nem sértette. Mihelyt a politika szakított a demokráciával, és a tudomány szabad fejlődése veszélybe került, Szent-Györgyi a legnehezebbet, az emigrációt is vállalta. Az USA-ba történő távozása nemcsak a jobb kutatási lehetőségek biztosításával, hanem politikai szempontokkal is összefügg. Tudta, hogy a totalitárius rendszer nemcsak az állampolgárt, hanem a tudóst is a legitimáció eszközévé, a taktika szolgálatáévé teszi. Ő ezt nem vállalhatta, ezért inkább elhagyta az országot.

A tudományos élet modernizálása és az MTA reformja*

Az ország felszabadulásakor, más területekhez hasonlóan, viszonylag elmaradott állapotban volt a tudományos élet is. A tudományos kutatást jellemző néhány adat mutatja az ország kutatási bázisának fejletlenségét: 1938-ban többségében néhány szakemberrel dolgozó, kis kutató- és rutinvizsgálatot végző intézetek működtek, összesen mintegy 450 fős létszámmal, mellettük 380 egyetemi, főiskolai tanszék 950 oktatóval, összesen 1300–1400 dolgozóval. Az aktív keresők 0,1%-a alkotta a kutatási bázist, a ráfordítások a nemzeti jövedelem 0,15%-át tették ki. Ennek ellenére néhány természet- és bölcsészettudományi ágazatban, valamint a vállalati kutatásban kimagasló eredményt is elértek, de egészében a kormányzat a kutatást alig támogatta.¹

A tudományos élet szervezeti megújulása gyorsan elkezdődött. Budapest felszabadulása óta, március 7-én Melich János összehívta az Akadémia elérhető tagjait, hogy megbeszéljék az MTA életének újraindítását. Először is működőképesse kívánták tenni a Magyar Tudományos Akadémiát. Egyetértettek abban, hogy az eltávozott József főherceg helyett Kornis Gyula vegye át az Akadémia vezetését. Az MTA új vezetőjének programjában megfogalmazódott a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás igénye. Kornis az április 26-i ülésezésen célul tűzte ki az MTA megújulását, beilleszkedését a demokráciába, részvételét az újjáépítésben, és bekapcsolódását a nemzetközi tudományos együttműködésbe. Mivel Kornis Gyula az Akadémiát demokratikus intézménynek tartotta, annak modernizálását a régi keretek között, alapvető strukturális változtatások nélkül is megoldhatónak vélte. A megtisztuláshoz elégségesnek találta a háborús bűnösök eltávolítását, és mintegy ötven új tag bevonását.²

A modernizáció központi kérdése volt a természet- és műszaki tudományok súlyának növelése és a humán tudományok befolyásának csökkentése. Nem véletlen, hogy a vitában elsőnek felszólaló Szent-Györgyi Albert ilyen értelemben sürgette a változást. Úgy ítélte meg, hogy egyes politikailag kompromittált tagok kizárása nem oldja meg a problémát, hanem az Akadémiának az új feladatok elé került tudomány alapvető igényeinek megfelelően kell megújodnia. Az akadémikusok presztízsének megóvása érdekében a változást csendes, feltűnés nélküli módszerekkel akarta megoldani. Szent-Györgyi kezdeményezésére benyújtottak egy javaslatot, hogy minden akadémikus mondjon le, alakuljon szakosztályonként egy héttagú bizottság, és a bizottság hívja vissza az akadémiai tagságra azokat, akik nem kompromittálódtak. Ezt az MTA a legridegebben visszautasította. Ugyanakkor rehabilitálta a Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása miatt 1920-ban kizárt Beke Manót. Mivel Szent-Györgyi a szervezet radikális átalakításának szószólója volt, Bay Zoltánnal együtt lemondott, amit azonban az Akadémia nem fogadott el.³

1945. május 28–30-án ülésezett az MTA nagygyűlése, ahol megválasztották a testület vezetőit és az új akadémikusokat. A felszabadulás utáni Akadémia elnökévé Kornis Gyula filozófust, másodelnökévé Vendl Aladár geológust, főtítkárrá Voinovich Géza irodalmárt választotta. Az MTA-nak 37 új levelező, 15 rendes és 7 tiszteleti tagja lett. Az Akadémia új levelező tagjai: Ábrahám Ambrus, Andreánszky Gábor, Balla Antal, Beke Manó, Beke Ödön, Beznák Aladár, Cotel Ernő, Deér József, Ember Győző, Entz Béla, Fokos-Fuchs Dávid, Galamb Sándor, Genthon István, Györke József, Haynal Imre, Horváth Barna, Illyés Gyula, Kotsis Iván, Kumorovitz Bernát, Marót Károly, Moesz Gusztáv, Náray-Szabó István, Ortutay Gyula, Papp Simon, Pattantyús-Ábrahám Géza, Plank Jenő, Supka Géza, Surányi János, Szászy István, Szemere

Samu, Szőkefalvi-Nagy Béla, Theisz Ede, Turóczi-Trostler József, Varga István, Viski Károly, Wellmann Imre, Zilahy Lajos. Rendes tagok lettek: Alföldi András, Bartók Béla, Bartók György, Bay Zoltán, Holub József, Issekutz Béla, Kerékjártó Béla, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Moravcsik Gyula, Schulek Elemér, Soós Lajos, Széki Tibor, Vitális István, Zsirai Miklós. Az MTA tiszteleti tagjai: Bolgár Elek, Hevesy György, Polner Ödön, Szent-Györgyi Albert, Vámbéry Ruzstem, Vendl Aladár, Zolnai Gyula.⁴

Az 1945-ös tagválasztáskor az új akadémikusok nagy része a tudományos és kulturális élet kiválóságai közül került ki. A levelező tagok – köztük 14 természettudós, két közgazdász – többsége szellemi-tudományos kvalitása alapján nyerte el tagságát. A 15 rendes tagból hét volt természettudós, nyolc a humán tudományokat képviselte. A tiszteleti tagok nemzetközi rangja nem vitatható. Az új tagok szakmai megoszlásából arra lehet következtetni, az MTA modernizálási koncepciójában tükröződött a világ tudományos trendjeihez való közelítés igénye. A tagválasztások azt is bizonyítják, hogy a két világháború között mellőzött természettudományok pozíciói sokat javultak. Az osztályok száma ugyanakkor változatlan maradt.

Az MTA három osztályából csak egy volt természettudományi, a hat alosztály közül kettő tartozott a természettudományokhoz. Nem volt biológiai-orvostudományi és műszaki osztály.

A tudományos élet modernizálását követők úgy ítélték meg, hogy a természet- és műszaki tudományok fejlődésének több problémája nem megfelelő akadémiai képviselőkűből, a Magyar Tudományos Akadémia funkcióinak helytelen értelmezéséből és a tudományos kutatás nem kielégítő támogatásából következik. A természettudományok csekély súlya miatt Szent-Györgyi Albert tovább küzdött az MTA reformjáért, úgy látva, hogy a tudományos intézmények elöregedtek, az Akadémia elavult. Felfogása szerint a Magyar Tudományos Akadémia feladata már nem a tudósok egymás közötti érintkezésének lehetővé tétele – mert ezt a folyóiratok ellájták –, hanem a tudományos kutatás feltételeinek biztosítása. A tudomány otthonává tett akadémiának ezért olyan anyagi eszközöket kell a rendelkezésére bocsátani, hogy tudós tagjai komoly kutatómunkát végezhesenek.⁵

Az MTA reformjáért és a tudomány megújulásáért tett kezdeményezések az Akadémia Moór Gyula vezette Reformbizottságának ellenállása miatt nem vezettek eredményhez. Az MTA újjászületésével kapcsolatos javaslatot Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter is támogatta. Kornis Gyula elnök sem zárkózott el a javaslat elől, ezért pártolólág terjesztette a „Reformbizottság” elé. Szent-Györgyi azonban a bizottságtól nem remélte a természettudományok elismerésének növekedését. Július 30-án Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével megalakult a Magyar Természettudományi Akadémia.⁶

A megújodást sürgető csoport szerint a magyar tudomány problémái a régi keretek között nem oldhatók meg, ezért a modernizálás érdekében a konfliktust is váltották a hagyományokhoz ragaszkodókkal. Azoknak az erőknél a segítségére számítottak, akik szintén a gazdasági-társadalmi fejlődés feltételének tartották a tudományos-műszaki haladást. Szent-Györgyi Albert a természettudományok alapján működő ipar és a tudomány kölcsönhatása miatt ítélte perspektivikusan is kedvezőnek a Természettudományi Akadémia működését. Szent-Györgyi megígérte, az új akadémia az állam segítségére siet, ugyanakkor elvárta, hogy az állam is elismerje a tudományos kutatás fontosságát és hasznát az egész magyar társadalomra.⁷

Az első modernizálási kísérletek, az MTA tervezett reformja olyan problémákat vetettek fel, amelyekre a politikai pártok az esetek többségében nem rendelkeztek kidolgozott koncepcióval. Az Akadémia átalakítását kezdeményezők a megújhodást akaró MTA-tagokból, a háború előtti akadémiai tudományokon kívül rekedt vagy emigrációban lévő tudósok köréből kerültek ki. Mivel a modernizálás a pártok programjában általános szinten megfogalmazódott, ezért képviselőik és sajtójuk egyetértett és támogatta a megújhodási kísérleteket.

A magyar tudományos élet problémái a Szent-Györgyi vezette reformcsoport kezdeményezései ellenére sem oldódtak meg, ezért a kérdésről különböző fórumokon továbbra is folyt a vita. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének 1945. szeptember 7-i tanácskozásán sokoldalúan és viszonylag részletesen foglalkoztak a tudományos élet problémáival. A tanácskozáson több tudós is kifejtette véleményét az akadémia reformjáról.

Erdey-Grúz Tibor az egyik legfontosabb tudománypolitikai feladatnak az egységes tudományirányítást tartotta. Megítélése szerint erre a feladatra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyett egy, a kor színvonalán álló Akadémia lenne alkalmas, amely az új kívánalmaknak megfelelően irányítja a kutatást, teljes szabadságot ad minden alkotómunkának, és szervezi a tudományos kutatást. Jánossy Dénes a tudományos élet átszervezésében különleges szerepet szánt az MTA-nak, Kosáry Domokos nem hitt az Akadémia kívülről kezdeményezett megváltoztatásában. Szent-Györgyi Albert korábbi véleményét fenntartva új akadémia létesítése mellett foglalt állást, anélkül azonban, hogy Széchenyi akadémiaja a háttérbe szorulna. Zsirai Miklós kiállt a Széchenyi szelleméhez hű Akadémia mellett, amelynek fő célja a magyar nyelv művelése. A természet- és műszaki tudományokat preferáló tudománypolitikai elképzelésekkel kapcsolatban kétségeit fejezte ki, szerinte Magyarország nem képes a tudományok világszínnyelében részt venni, csak a nemzeti tudományok művelésével tűnhet ki.⁸

Az átalakulást követő szakmai csoportok a tudomány autonómiáját és szabadságát tiszteletben tartva kívánták végrehajtani a változásokat. A tudományos élet modernizálásának politikai jellege is volt, mert a reformért sikraszállók többnyire azokkal kerültek összeütközésbe, akik tudományos pozícióikat a régi rendszerben szerezték.

Az MTA körüli vita 1945–1946 fordulóján is a tudománypolitika központi kérdése volt. Az Akadémia Reformbizottságában folyó viták azt mutatták, hogy a természettudományok súlyának növelése nehézségekbe ütközik. Szent-Györgyi Albert az akadémiai reform elhúzódságában ismét annak bizonyosságát látta, hogy az MTA nem alkalmas az újjáépítéssel kapcsolatos feladatok ellátására, ezért újból bejelentette lemondását az akadémiai tagságról. Ezt az Akadémia ezúttal tudomásul vette, leszögezve, hogy mindent elkövet a Természettudományi Akadémiával való együttműködés érdekében, de Széchenyi Akadémiájának szellemét nem áldozza fel.

1945. december 4-én a Természettudományi Akadémia közgyűlése megállapította, hogy az MTA vezetőségében nincs hajlandóság komoly reform végrehajtására, ezért a további tárgyalást céltalannak tartotta.⁹ Másnap Szent-Györgyi tájékoztatta a sajtó képviselőit kilépésének okairól, és újból megfogalmazta tudománypolitikai elképzeléseit. Hangsúlyozta, az Akadémia nagymértékben felelős a nemzeti katasztróféért. Alapítója elgondolása szerint a szellemi függetlenség és haladás fellegvára lett volna, ehelyett a szervilizmus és a féltudományosság otthonává vált. Egy olyan akadémia, amelynek József főherceg volt a vezetője és Orsós Ferenc a tudományos eszménye, az képtelen az ország újjáépítését előrevinni. A megújhodásra csak akkor van lehetőség, ha tagrevízióra kerül sor.¹⁰

Az Akadémia eredeti funkcióját védelmező csoport nem tudott azonosulni Szent-Györgyi elképzeléseivel. A sajtóértekezletet követően, december 10-én a Reformbizottság Moór Gyula elnökletével tartott együttes ülésén elhatározta, hogy rágalmozási pert indít Szent-Györgyi Albert ellen. Erre Bay Zoltán és Egerváry Jenő is lemondott tagságáról.¹¹

December 12-én Szent-Györgyi Albert *Az Akadémia válsága* c. cikkében újból kifejtette véleményét a magyar tudományos életről. Konceptiójának lényege: társadalmat építeni vagy újjáépíteni tudomány nélkül nem lehet. A tudós feladata nemcsak az, hogy tudományát művelje, hanem az is, hogy segítse a politikát a problémák felismerésében és megoldásában. A tudomány csak akkor képes társadalmi feladatának megfelelni, ha a kor színvonalán művelik, és megfelelő szervezetekkel rendelkeznek. Az MTA erre alkalmatlan. Ha nem következik be változás, Magyarországot kitörlik a kultúr-nemzetek sorából. A megmerevedett magyar tudományos étellel szembeállította a szovjet tudomány dinamizmusát. Szent-Györgyi nem tartotta végtelgesnek az Akadémiával való szakítást, a Természettudományi Akadémiát sem tekintette az MTA riválisának. Kifejtette, hogy az azonnal megszűnik, mihelyt az Akadémia megfelel eredeti célkitűzésének. Az MTA megújhodása viszont csak akkor biztosítható, ha eltávolítják a haladás ellenségeit. A cél érdekében hatalmi, kormányzati beavatkozást sem ellenezett. Szent-Györgyinek a tudomány és a politika közti viszonyról az volt a véleménye, hogy a politika ne avatkozzék a tudományba, de a nemzet sorsfordulásának idején a kormányzat kötelessége, hogy legfontosabb intézményeit a leghivatottabbak kezébe helyezze.¹²

A modernizálást sürgető tudósok a demokratikus átalakulásra és a gazdasági fejlődésre hivatkozva nyomást gyakoroltak a human tudósok konzervatív csoportjára, akiknek viszont az MTA-n és az egyetemeken belül nagyobb szavuk volt, mint az átalakítást kezdeményezőeknek. A reform követelőinek helyzetét javította, hogy olyan tudományos élet kialakulása mellett érveltek, amely Magyarországot, a magyar tudományt a nemzetközi tudományos fejlődés fő trendjeihez kívánta kapcsolni, és olyan politikai erők támogatását élvezték, amelyek szintén érdekeltek voltak az MTA átalakításában.

A tudományos élet modernizálásáról tehát tovább folyt a polémia. A Társadalomtudományi Társaság a tudományos élet válságáról tudománypolitikai ankétot rendezett. Az ankét első ülésén Moór Gyula, a budapesti tudományegyetem rektora fejtette ki véleményét. Elismerte, hogy vannak súlyos hibák, és mélyreható reformokra van szükség. Úgy látta azonban, hogy Szent-Györgyi túlságosan a természettudós szemzőgéből nézi a kérdést. Moór Gyula szerint a tudománypolitika társadalmi kérdés, és a problémát kompromisszummal meg lehet oldani. Csak a meglévő adottságokból, emberekből lehet kiindulni, és nem lehet mindent előlről kezdeni. A gyökeres reform helyett a meglévő intézményrendszer javítását szorgalmazta.¹³

Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter véleménye szerint Szent-Györgyi Albertnek sok kérdésben igaza van, de az Akadémia problémájának megoldása nagyon bonyolult. A rendezés fő akadályja az anyagiak hiánya. Egyetértett Szent-Györgyivel abban, hogy sokat lehet és kell tenni a tudományos szervezetek tökéletesítése érdekében. Megítélése szerint azonban a magyar kormány nem tud milliókat áldozni tudományos intézetek felállítására vagy támogatására.¹⁴

A Szent-Györgyi Albert elleni per tovább mélyítette az Akadémia válságát. Tizenhárom tudós – Bay Zoltán, Rusznyák István, Egerváry Jenő, Csűrös Zoltán, Jancsó Miklós, Ivánovics György, Detre László, Bruckner Győző, Gombás Pál, Laki Kálmán,

Wolsky Sándor, Ernst Jenő és Tárczy-Hornoch Antal – az MTA elnökéhez levelet intézett, amelyben mély sajnálkozásuknak és őszinte megdöbbenésüknek adtak kifejezést amiatt, hogy az Akadémia rágalmazási pert indított Szent-Györgyi Albert ellen. A tizenhárom élvonalbeli tudós kijelentette, azonosítja magát Szent-Györgyi azon kijelentésével, hogy az Akadémia mai összetételében a jövőben nem felelhet meg feladatának, és megújulás nélkül nem képes részt venni az ország újjáépítésében.¹⁵

A politikától viszonylag független MTA életére a pártok közvetlen befolyást nem tudtak gyakorolni. Az Akadémián belüli modernizálási törekvésekre viszont hatással voltak a tudománypolitikai viták, annak ellenére, hogy a megoldásnak a szervezeten belül kellett megszületnie. A magyar tudományos élet modernizálását követelőket támogatva a Magyar Kommunista Párt.¹⁶

A természettudósok és a politika részéről érkező kihívásokat az Akadémia korábbi funkciójához és struktúrájához ragaszkodó tudósok is kénytelenek voltak mérlegelni. A humán csoport engedményekre kényszerült. Mivel a Természettudományi Akadémiának sem az Akadémia felszámolása volt a célja, hanem csak az, hogy kieroszakolja a megújulást, újból megkezdődtek a két akadémia között a tárgyalások. A július 1-jei összülése Moór Gyula beszámolt arról a megállapodásról, hogy az Akadémia esedékes nagygyűlésén beválasztják a III. osztályba a Természettudományi Akadémia azon tagjait, akik nem tagjai az MTA-nak, s ezt követően a Természettudományi Akadémia megszűnik. Az MTA II. osztályát kettéválasztják. Ezentúl a II. osztály a matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya lesz, míg a IV. osztály a biológia és az orvosi tudományok osztálya. Megegyeztek abban is, hogy a III. és IV. osztály taglétszáma egyenlő lesz az I. és II. osztály együttes taglétszámával. Közös egyetértéssel megállapodtak arról, hogy az elnöki tisztségre Kodály Zoltánt, másodelnöknek Szent-Györgyi Albertet jelölik, főtitkár pedig Voinovich Géza marad.

A szervezeti reformot úgy próbálják megoldani, hogy az Akadémia tagjainak számát 160-ra csökkentik, s minden szakosztálynak 20 rendes és 20 levelező tagja lesz.¹⁷

Az MTA tagválasztó és tisztújító nagygyűlésén egyhangúlag Kodály Zoltánt választották elnökké, Szent-Györgyi Albertet másodelnökké, a főtitkár ismét Voinovich Géza lett.¹⁸

1946. július 24-én választották meg az új levelező és tiszteleti tagokat. A 26 levelező tagból mindössze négyen képviselték a humán tudományokat: Bitó István politológus, Kerényi Károly klasszika-filológus, Pátzay Pál szobrász és Sík Sándor irodalmár. A 22 új természettudományi levelező tag közül mindössze egy volt mérnök: Borbély Samu. Az orvostudományt öten képviselték: Jancsó Miklós, Mansfeld Géza, Rusznyák István, Sántha Kálmán és Törő Imre. Négy vegyész volt köztük: Bruckner Győző, Csűrös Zoltán, Müller Sándor és Schay Géza. A biológiát hat új levelező tag képviselte: Ernst Jenő, Ivánovics György, Laki Kálmán, Straub F. Bruno, Tóth László és Wolsky Sándor. Levelező tag lett két geográfus: Bulla Béla és Mendöl Tibor, egy csillagász: Detre László, egy fizikus: Gombás Pál, egy állatorvos: Kotlán Sándor és egy geológus: Tárczy-Hornoch Antal.

A kilenc új rendes tag közé négy társadalomtudós került: Buza László jogász, Gulyás Pál bibliográfus, Révész Imre történész és Laky Dezső közgazdász. Az öt természettudós közül Békési György fizikus, Doby Géza biokémikus, Miskolczy Dezső orvos, Szentpétery Zsigmond geológus és Szőkefalvy-Nagy Gyula matematikus volt.

Négy tiszteleti tagot is választottak: Fejér Lipót matematikust, Förster Aurél klasszika-filológust, Kodály Zoltán zenetudóst és Zemplén Géza vegyészt.¹⁹

A tagválasztások következtében tovább nőtt a természettudósok száma, fokozatosan megeremtetődtek a feltételek ahhoz, hogy a kor színvonalán álló Akadémia jöjjön létre. 1946 őszére a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti válsága is megoldódott. Október 10-én az MTA igazgatótanácsa ülést tartott, amelyen a két csoport (MTA és a Természettudományi Akadémia) vezetőin kívül megjelent a miniszterelnök, a miniszterelnök-helyettes, a vallás- és közoktatási miniszter, az újjáépítési és pénzügyminiszter. A megbeszélésen a kormány az új szellemben induló Akadémia számára jelentős anyagi támogatást helyezett kilátásba. A VKM tudományos ügyosztálya a tudományos élet vérkeringésének felfrissítése érdekében vállalta, hogy segíti egyes folyóiratok felélesztését és bizonyos tudományos művek megjelenését.²⁰

Az átalakulást sürgető csoport az Akadémia szervezeti válságának megoldása után arra törekedett, hogy a még meglévő korlátokat eltávolítsa a tudományos élet fejlődése útjából. A modernizálódás folytatása szempontjából jelentős volt az 1946. december 19-i rendkívüli tagválasztás. Ezen a tagválasztáson Szent-Györgyi Albert nem csekély ellenállással szembeszállva elérte, hogy a III. és IV. osztály kiegészítse rendes tagjai számát, tekintve az I. és II. osztállyal szemben fennálló komoly hátrányát. 1946. december 19. és 1949. november 28. között az MTA-nak négy osztálya volt. Az I. osztály volt a nyelv- és széptudományi osztály, két alosztállyal: a nyelvtudományival és a széptudományival. A II. a bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya volt, bölcséleti és társadalomtudományi alosztállyal és történettudományi alosztállyal. A III. a matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya volt, a IV. pedig a biológiai és orvosi tudományok osztálya.²¹

December 19-én az MTA csak rendes tagokat választott. A Szent-Györgyi-csoport nyomásának megfelelően az új tagok közé egyetlen társadalomtudós sem került be. Akadémikus lett Csűrös Zoltán vegyész, Egerváry Jenő matematikus, Ernst Jenő biofizikus, Gombás Pál fizikus, Haynal Imre orvos, Jancsó Miklós orvos, Mansfeld Géza orvos, Mócsy János állatorvos, Papp Simon geológus, Rusznyák István orvos, Sántha Kálmán orvos, Tárczy-Hornoch Antal geológus, Törő Imre orvos, Varga József mérnök és Wolsky Sándor biológus.²² Az MTA rendes tagjai valamennyien szakmai-tudományos kvalitásaik alapján kerültek a tudóstársaságba. A Szent-Györgyi-csoport egyetlen középszerű kutatót sem juttatott be. A tagválasztáskor Szent-Györgyi Albert és csoportja elérte alapvető célkitűzését. Érdekeik ezután már elváltak a politikai-szakmai okokból változtatást sürgető erőktől. A szakmai modernizációt célul tűző Szent-Györgyi-csoport a súlyt elsősorban a struktúra feltételrendszerének megeremtetésére helyezte.

Magyar kultúra – világkultúra **

A kelet-európai tragédiák, valamint a háborús vereség következtében keletkezett helyzet új alapokra helyezett kultúrdiplomácia megeremtetését kívánták Magyarországtól. A háború után a művelődési kapcsolatokat újra és új szellemben kellett helyreállítani, s a korábban meg sem kísérelt együttműködést kiépíteni. Magyarországnak arra kellett törekednie, hogy a világban kialakuljon egy reális kép a magyarságról, és minél kedvezőbb feltételeket teremtsen az egyetemes kultúra értékeinek befogadásához, illetve a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez.

A magyar kultúrdiplomácia történetének talán legehezebb korszakában volt, mert egy elszigetelt országot kellett újból az egyetemes kultúra részévé tenni. E nehéz

feladat megoldásában is számíthatott Magyarország Szent-Györgyi Albert nemzetközi presztízsére. Tudta, hogy a népek közti közeledés kialakításában nagy felelősség hárul a közvélemény formálásában meghatározó szerepet játszó tudósokra, írástudókra. 1945–1946-ban a Nobel-díjas tudós az egyik legtöbbet utazó magyar kultúrdiplomata. Kutató és tudományszervező munkája mellett a legkülönbözőbb baráti és művelődési társaságokban tevékenykedik, folyóiratot szerkeszt. Társzerkesztője volt a Zilahy Lajos által szerkesztett Irodalom-Tudománynak, amely a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok elmélyítésében játszott fontos szerepet. 1946. július 9-én elvállalja a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság tiszteletbeli elnöki tisztét is.²³

A nyugat-európai tájékozódás előterében a francia kultúra állt. A francia kultúra tisztelete, a francia szellem szeretete vezérelte a magyar szellemi élet kiválóságait, amikor 1945 szeptember elején megalakították a Magyar–Francia Társaságot. E társaság vezetőségében is ott találjuk Szent-Györgyi Albertet társelnöki minőségben.²⁴

Az ország tudományos kapcsolatainak az alakításában és a nemzetközi kulturális együttműködés kiépítésénél Szent-Györgyi Albertet az az elv vezérelte, hogy Magyarország csak akkor képes igazán megújodni, ha Kelet és Nyugat értékei számára nyitott. Nemzetközi tevékenységével fontos szerepet játszott nemcsak a magyar kultúra fellendítésében, hanem részesévé válhatott a háború miatt gyűlölettel telített, megaláztatást és barbárságot is megélt Európa humanizálódásában. Egyetemes értékek vezérlik akkor is, amikor elvállalja az Országos Köznevelési Tanács elnöki tisztjét. Embereszménye, egészséges, jó ítéletű, értelmes, tettekész ember. E célkitűzés realizálására Szent-Györgyi az elemitől az egyetemig sürgős és mélyreható tartalmi és intézményi változásokat sürgetett.²⁵

Az 1947-es év új helyzetet teremtett Szent-Györgyi Albert számára. A változás okát elsősorban a tudomány és a politika viszonyában, a tudományos szabadság rovására bekövetkezett módosulásban kell keresni. 1947-től a Magyar Kommunista Párt a tényleges politikai hatalom birtokában gyökeresen módosította a tudósokhoz való viszonyát, tudománypolitikai koncepcióját, és lényegesen átalakította kultúrpolitikáját. A kulturális-tudományos élet „átstrukturizálására” Szent-Györgyi nem kívánt bekapcsolódni. A hatalom szolgálatába állított, a legitimitációt segítő szellemi élet tőle idegen volt. Amikor úgy látta, hogy az általa képviselt értékek és személye is veszélybe került, elhagyta Magyarországot. 1947-et írtak.

JEGYZETEK

* A téma részletes kifejtését l.: N. Szabó József: Viták a tudományos élet és az MTA modernizálásáról (1945–1946). Kutatás-Fejlesztés, Tudományszervezési Tájékoztató, 1988. 2. sz. 121–131. p.

** A téma részletes kifejtését l.: N. Szabó József: Kulturális kapcsolatok 1945. Kultúra és Közösség, 1990. 2. sz. 39–50. p.; N. Szabó József: Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatai, 1945 ősze–1946 ősze. Tiszatáj, 1989. 6. sz. 82–95. p.

1 Tétényi Pál: Kulturális felemelkedésünk négy évtizedéről. Magyar Tudomány, 1985. 4. sz. 251. p.

2 Tilkovszky Lóránt: A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948 = A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Bp. 1975. 349–350. p.

3 Kis Újság, 1945. május 6.

4 Tilkovszky L.: i. m. 350. p.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975. Bp., 1975. 549. p.

- 5 Kis Ujság, 1945. július 24.
- 6 Tilkovszky L.: i. m. 352. p.
- 7 Szabad Nép, 1945. augusztus 1.
- 8 Egyetem, tudomány és akadémia. Embernevelés, 1945. 3–4. sz. 133., 135., 136. p.
- 9 Tilkovszky L.: i. m. 353. p.
- 10 Szabad Nép, 1945. december 6., Kis Ujság, 1945. december 7.
- 11 Tilkovszky L.: i. m. 353. p.
- 12 Szabad Nép, 1945. december 12.
- 13 Kis Ujság, 1946. január 6.
- 14 Szabadság, 1946. február 10.
- 15 Szabadság, 1946. január 23.
- 16 Szabad Nép, 1946. április 2.
- 17 Népszava, 1946. július 1., Szabadság, 1946. július 4.
- 18 Szabad Nép, 1946. július 27.
- 19 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 549–550. p.
- 20 Közművelődés, 1946. 21. sz. 15. p.
- 21 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 559. p.
- 22 Uo. 550. p.
- 23 Szabadság, 1946. július 10., Szabad Nép, 1946. július 10.
- 24 Szabad Szó, 1945. szeptember 13.
- 25 Szent-Györgyi Albert: Az Országos Köznevelési Tanács alakuló ülése. Köznevelés, 1945. 3. sz. 2. p.

